

AKARSZ-E JÁTSZANI? (Háttér tanulmány egy Kosztolányi-vershez)

Az Akarsz-e játszani? című vers Kosztolányi egyik közismert alkotása. Azon versek közé tartozik, amelyekről így ír Karinthy: "Van néhány verse Kosztolányinak, amit elolvasva, éjszaka vagy másnap reggel jut eszünkbe az egész - két összezengő szóból öntudatlanul rekonstruáljuk a verset, mint néha, mikor hangversenyről hazatérve összefüggő melódiák jutnak eszünkbe; és nem is felejtjük el többé soha. Napok múlva elkezdi élni bennünk szerves életét a vers: hangulatunk alkatrészévé lesz; valami, amihez odaforodunk fájdalmunk perceiben, és zsongítjuk vele a tudatba ékelődő éles és szögletes kínokat, mint a zenével. Egy idő múlva úgy rémlik, évek óta bennünk voltak már, és nagyon régen ismerjük e sorokat."

Tökéletesen találó megfogalmazása ez annak a hatásnak, amit ez a vers az olvasóban kivált; ugyanakkor pontos és érzékeny diagnózisa is egyben a veszélynek, ami éppen ezeket a Kosztolányi verseket fenyegeti - ti. ez a folyamat, ahogyan ilyen észrevétlenül és otthonosan belső lényünk, érzelmeink és hangulatunk részeivé válnak - éppen ez az, ami idővel könnyen megfoszthatja őket lényegüktől, eredeti tartalmuktól; röviden szólva: kosztolányiességüktől.

Természetes és szükségszerű, hogy minden vers, amit alkotója nyilvánosságra hoz, bizonyos mértékig elszakad tőle, önállósul; és új meg új tartalmat kap mindenkitől, aki befogadja és saját érzelmeivel gazdagítja.

De abban a pillanatban, amikor természetes önzésünknek engedve már semmi másnak nem tekintjük, csak tulajdon érzelmeink kifejezőjének, éppen attól az önállóságától fosztjuk meg, amit előzőleg elvártunk tőle.

Természetes és tiszteletreméltó, ha valaki őriz magában olyan verset, amelyet magánügyének tekint. De fogadjuk el, hogy minden vers elsősorban azzal van a legmeghittebb kapcsolatban, aki őt létrehozta. Ezt a viszonyt és ezt a tartalmat minden esetben tiszteletben kell tartanunk.

Mindezt azért látom szükségesnek leírni e vers kapcsán, mert népszerűségéből adódóan szívesen és gyakran megszólaltatják; legtöbbször oly módon, hogy a hangsúlyt az utolsó sor, sőt, mintegy csúcspontként, az utolsó szó (halál) kapja; azt sugallva ezáltal, hogy az egész vers nem más, mint egy mélabús hangulattal előkészített, érzelmes, szomorú gondolat a halálról illetve a múlandóságról. (Az effajta előadásmódra persze van ellenpélda is, elsősorban Latinovitsot kell említeni, aki előkelő biztonsággal hagyja veszni a fenti drámai hatás kézenfekvő lehetőségét, és úgy mondja el a verset, egyszerűen, puhán, lebegve, a sorokat egymás rovására alig-alig hangsúlyozva, hogy ezáltal a vers mint egész válik hangsúlyossá.)

Szeretném elkerülni a látszatot, hogy esetleg én akarnám előírni, hogy a vers kapcsán mit kell érezni - szó sincs róla, ez mindenkinek magánügye.

Ugyanakkor viszont az a véleményem, hogy az a tartalom, amivel ez a vers ma a köztudatban él, alapjaiban tér el attól, amit eredetileg szántak neki. Ezt szeretném bebizonyítani a következőkben. Nem kívánom sem elemezni, sem értelmezni a verset oly módon, mint a rossz emléké "...ez a vers arról szól...", illetve "...a költő itt azt akarta kifejezni..." kezdetű szólamok. Arra törekszem, hogy a vers esetleges másfajta (hozzám közelebb álló) értelmezéséhez adalékot adjak; eredeti háttérét újrarajzoljam néhány vonással, bízva abban, hogy szépsége, könnyed és bensőséges komolysága a régi megvilágításban - új megvilágítást kap.

Ennek elérése céljából szeretnék Kosztolányi lírai munkásságának érintett szakaszáról áttekintést adni.

Az Akarsz-e játszani? című vers 1912-ben, Kosztolányi pályájának első szakaszában keletkezett. Kötetben először 1916-ban nyert elhelyezést (Mák), majd 1924-ben A bús férfi panaszaiban ismét szerepel. Az életmű zárt és jól elkülöníthető részét képező első szakasz legjelentősebb alkotása A szegény kisgyermek panasza című versciklus (1910), amely nemcsak Kosztolányi lírájában kiemelkedő fontosságú, hanem bravúrosan egységes világképe és hangneme miatt irodalmunkban is egyedülálló. Szükségesnek tartom, hogy bővebben kitérjünk rá, mivel az e periódust jellemző világfelfogás, a főbb motívumok és gondolatok mintegy esszenciálisan jelentkeznek a ciklus verseiben.

A cilus alapvető sajátossága az ún. szerep-líra, melynek lényege, hogy a felnőtt költő gyermek képében jelenik meg, vagyis: a versnek többsége egyes szám első személyben, egy kisgyermek szemével lát és láttat, az ő szájával szól, az általa tapasztalt, érzékelt, sejtett kis és nagy dolgokról. Az imént a tárgyilagosság kedvéért alkalmaztam a szerep-líra kifejezést, pedig nem szeretem, mert ebben a környezetben akaratlanul is negatív csengése van; holott a cilus lényege éppen az, hogy Kosztolányi számára ez a természetes, sőt egyedül elképzelhető módja az önkifejezésnek. Egy gyermek olyannak hiszi a világot, amilyenek pillanatnyi benyomásai mutatják, mivel nincsenek korábbi ismeretei, illetve még nem képes azokat úgy feldolgozni, hogy későbbi ítéleteiben következetesen jelen legyenek.

Egyrészt ki kell tehát emelni, hogy Kosztolányi a gyermeket nem mint kívülről szemlélt pszichológiai problémát kezeli, hanem mint saját élményei megszólaltatásának egyetlen lehetséges formáját.

Másrészről hangsúlyozni kell Kosztolányi alkati vonzódását a múlthoz. A múlt pályájának minden szakaszában,

mint értékhordozó szerepel a jelennel szemben. (Húszévesen vonzódása a gyermekkorhoz, később pedig a már öregedő költő által megénekelte Esti Kornél-évek.) A gyerekkor számára különleges fontosságáról így vall Kosztolányi:

"... Nem tudom miért, de én fanatikusam lettem az eltűnt időnek. Gondolatok és hangulatok bántanak. Mindég arról álmodok, hogy gyerek vagyok, s oly érzelmeket érzek ilyenkor, amelyeket kifejezni sohasem tudok, de mindég vigaszt merítek belőlük. (...) A semmiségek, melyek már elmúltak, a múlt igénytelen tárgyai és eseményei alkottak engem, ők az én isteneim."

(1904. Babitshoz írt leveléből)

"... Nem mondhatom el neked így, minő különös hangulataim vannak újabban. Egyenesen a gyermekkoromba törpültem vissza, és élem azt az érzelmi ósétetet, amelyet azelőtt anyyira kívántam. Ma épp úgy jön az Este, mint akkor."

(1909. Csáth Gézához írt leveléből)

"... élményeim ma is gyermekélmények, és szenzációim gyermekszenzációk. Ha életrajzot írnék magamról, csak a gyermek életrajzát írnám meg."

(Részlet egy interjúból)

A ciklus versei a legkülönbözőbb témákról szólnak - tárgyak, személyek, baljós sejtelmek, hallucinációk, színek és illatok villannak elénk a rövid képekben - a gyermek szemével nézve egyformán titkokzatos és jelentőségteles valamennyi. A kisgyerek nem alkot fontossági sorrendet élményeiről; minden, amit tapasztal új és izgalmas, minden rejtély és titok a számára. A cilust a sejtelmesség és a félelem hatja át. Valamennyiünk gyermekkorából ismerős balsejtelmek jelennek meg a hétköznapi tárgyak mögött megbúvó árnyakról:

"A délutánoktól mindig futottam.
Ha jött az árny s ha nőtt szívem felett,
megbújtam a szobában egy sarokban.
És az egész föld beleremegett."

a felnőttek néha titokzatos viselkedéséről:

"Akárcsak egy kormos szénégető,
fekete az apám és szigorú,
nem csókol meg, sohase nevet ő,
a homlokán titokzatos ború.
Miért nem beszél? Mi szótlanul eszünk
s ő fölkel és a csillagokba turkál
egy hosszú csővel, a temetőútnál,
de sose mutat csillagot nekünk."

és magáról a Halálról:

"Azon az éjjel
az órák összevissza vertek.
Azon az éjjel
holdfényben úsztak mind a kertek.
Azon az éjjel
kocsik robogtak a kapunk alatt.
Azon az éjjel
könnyben vergődtek a fülledt szavak.
Azon az éjjel
égett szobánkba gyertya, lámpa.
Azon az éjjel
féltünk a borzadó homályba.
Azon az éjjel
arcunk sápadt volt, halovány.
Azon az éjjel
halt meg szegény, ősz nagyapám."

Mindazonáltal a kisgyermek számára a legnagyobb élmény éppen az, hogy a világ ilyen titokzatos rémületekkel

van teli - a félelem nem egyértelműen negatív érzés tehát, hanem valamiféle izgalmas játék inkább, amely közelebb juthat a Lét-Nemlét egyszerre vonzó és taszító titkaihoz.

Idézet Kosztolányi naplójából:

"Engem igazán mindig csak egy dolog érdekelt: a halál. Más nem. (...) Az a roppant különbség, ami élő és halott között van, a halál hallgatása megértette velem, hogy valamit tennem kell. Én verseket kezdtem írni. Ha nem lenne halál, művészet sem lenne."

A halál, mint motívum, Kosztolányi egész művészetét áthatja. Állandóan jelen volt minden gondolatában, és nincs egyetlen novellája vagy verse sem, amelyben valahol, valamilyen formában elő ne fordulna. A halállal illetve a meghalással kapcsolatos érzelmei persze az idők során változtak, az első szakaszra jellemző sejtelmes, borzongató halálfélelmet a későbbi kötetekben csendes rezignáltság váltotta fel:

"Én egyre-egyre közelebb
megyek feléd, halál
s már ki sem ejtem nevedet."

élete utolsó éveiben pedig halálos betegen a szájalom és a részvét érzéseit helyezte előtérbe:

"Ha meghalok majd, mélyre ássatok
gyarló valómban meg ne lássatok,
ködként inogjon eltűnt társatok
s nekem, szegénynek, megbocsássatok."

(Könyörgés az ittmaradókhoz)

Talán nincs is más költőnk, aki a halállal annyit és annyiféleképpen foglalkozott volna, mint ő. Halálfélelme talán állandó gyerekkori betegeskedéseiből fakadt, és nehezítette a helyzetét az is, hogy a vallás által kilátásba helyezett túlvilági életben nem hitt, a halál számára a

megsemmisülést, a Semmivel való találkozást jelentette. (Ennek metaforájaként gyakran alkalmazta a tükröt - pl. Esti Kornél ciklus: Az utolsó felolvasás.)

Márai Sándor Kosztolányit "a halálfélelem költőjének nevezi, aki, "az élet bűvöletében énekelt", maga Kosztolányi pedig Esti Kornéllal mondatja a következőket: "Csak az él, aki minden pillanatban kész a halálra. Aki elkészült a halálra, az elkészült az életre is." Mindezekből fakadóan, kevesen tudtak az élet apró, hétköznapi örömeiről olyan meghatottan írni, mint ő. A halál elkerülhetetlenségének tudatában óriási jelentőséget kapott minden, ami számára az Életet jelentette - a meghitt tárgyakhoz, ízekhez, illatokhoz, színekhez mohón és fájdalmasan ragaszkodott.

"Szeretek kis dolgokról írni. Akkor lehet nagy dolgokról beszélni. Akik nagy dolgokról írnak, könnyen hasraesnek, és nem mondanak semmit."

(Naplójából)

Ez a magatartás, amit Karinthy "a dolgok jelentőségébe vetett hitnek" nevez, ismét jellemző a gyermeki szemléletre. Polcz Alaine ír le hasonló jelenséget A halál iskolája című könyvében a gyermekek haláltudatának elemzésekor - ő "a megkapaszkodás ösztönéről" beszél.

Kosztolányi haláltudatának érlelődéséhez mintegy ösztönösen társul egy másik motívum: a társkeresés. Ez igazán csak az 1928-as Meztelenül-ben válik kötetalkotó motívummá, de vannak előképei már az első szakaszban is:

"Most a kezed kell - nincs kéz a világon
mit így szorítanék, egy kézre vágyom,
az éjen át nyújts, légy akárki bár."

(Egy kézre vágyom)

Felesége feljegyzései szerint Kosztolányi betegesen irtózott a magánytól, egy időben valóságos üldözési mániában szenvedett, és ilyenkor az a körülmény tudta legjobban

megnyugtatni, ha volt a közelben valahol egy nő. "A nő a biztonság" mondogatta. A társ, az otthon, az állandóság, a biztonság létszükséglet volt a számára.

Mindezek mellett szükségesnek látom hangsúlyozni, hogy a visszaemlékezések alapján Kosztolányi varázslatos személyiség lehetett. "A legkedvesebb társ. (...) Mindenki szereti, aki a közelébe kerül. (...) Ha férfira ezt a szót lehet alkalmazni, hogy bájos, akkor rá bizonytal lehet." Egyéniségében éppen ez a kettősség lehetett vonzó, ahogyan állandó borúlátó aggodalmai és kedves, vidám, játékos ötletei keveredtek.

A játék számára életforma volt, különösen fiatal éveiben. Csodaváró gyermeki kedélye a játékot ösztönösen fedezte fel ellenszerűl a halálfélelemmel szemben. Sokak szemében talán morbidnak tűnnek a barátaival fiatalkorukban rendszeresen játszott haláljátékok:

"Halálos betegnek, vagy éppen halottnak tettették magukat - az ilyen természetű játékoknak többnyire Csáth Géza, az uram unokaöccse volt a kezdeményezője - ravatalra feküdtek, égő gyertyák közé, úgy várták egymást, majd a "halott" elröhögte magát a ravatalon."

(Kosztolányiné visszaemlékezéseiből)

"Hát meghalok, röhöghetsz. - mondta Desiré - mintahogy mindketten röhögtünk, amikor - emlékszel? - egyik kedvenc játékunknál, egymás halálát ábrázolva, ott ültem a dívány melletti széken, te hangosan hörögtél, én pedig udvariasan sóhajtoztam, és halkán, kenetes hangon beszélgettem is az orvossal, ahogy ilyenkor illik."

(Karinthy Kosztolányiról írott nekrológjából)

Ehhez hasonló, bár más tartalmú kultikus haláljátékokat játszanak Szerb Antal hősei is az Utas és holdvilágban. - (De ott a halálvágy kifejezésére szolgálnak.)

Kosztolányinál a halál eljátszása - lázadás az elkerülhetetlen, az igazi halállal szemben. "Az életet adó játékvilág - szemben a halált jelentő való világgal" - írja Poszler György Kosztolányi-tanulmányában. (A homo ludens hősiessége.) A Játék tehát varázslatos lehetőséget kínál a halálfélelem leküzdésére, és ezzel dacosan és vakmerően magával a Halállal is szembeszállnak egy kicsit.

Mindezek alapján - és ezzel visszatérve a kiindulópontunkra - véleményem szerint felesleges és erőltetett az Akarsz-e játszani? utolsó sorában szereplő halál kiemelésével a vers halálközpontúságának hangsúlyozása, mivel ez a vers pontosan annyira halálközpontú, mint az összes többi, e korszakban keletkezett Kosztolányi-vers. A halál és az élet ellentétes, de éppen ezért összetartozó, egymástól elválaszthatatlan fogalmak.

Az élet szépségének kiemelése végigkövethető a jellegzetes motívumokban: a gyermekkor nosztaligájának varázslatos hangulatában, a játék, mint életforma adta lehetőségekben, a megtalált társ oldalán fellelhető meghittségben; és éppen ezért, ennek a versnek az adja különleges értékét, hogy az elkerülhetetlen halál perspektívájában arról a csodáról beszél, amit az élet jelent.

LANTOS EDIT